

Этномаданий Маъноларнинг Бадиий Матнда Ифодаси

Маматкулова Холида Ахтамовна

Самарқанд давлат чет тиллар институти, “Узоқ шарқ тиллар” кафедраси доценти

Аннотация: Ушбу мақола доирасида этномаданий маъноларнинг бадиий матнда ифодаси Америка-Хитой ёувчиси Эми Таннинг “Юз сирли сезги” (*The hundred secret senses*) асари мисолида кўриб чиқилган. Шунингдек, ёзувчи ижодида умуминсоний қадриятларга, этномаданият муаммосини кўтариб чиқадиغان бадиий концептларга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Бадиий концепт, бадиий матн, этномаданият, миллий когнитив воқелик, “воқелик ифодаси”, концепт майдон, Эми Тан.

Воқелик ифодаси деганда воқелик ҳақидаги шахсий, гуруҳ, ижтимоий билимларнинг тартибга солинган йиғиндисини тушуниш тавсия этилади. [2. 10]. В.И. Карасикнинг эътирофига кўра воқелик ифодаси – жамоа онгида воқелик тимсолларининг бус-бутун йиғиндиси [3.104]. Воқелик ифодаси- борлиқни англашнинг натижаси бўлганлиги боис, тартибга келтирилган билимларнинг (концепт майдонларнинг) кўринишида намоён бўлади ҳамда когнитив ёки янада анъанавийроқ концептуал атама билан аталиши мумкин. Когнитив воқелик ифодаси ўзида воқелик ҳақида концептуал билимни мужассам этади. Унинг таркибий қисмлари халқнинг концепт майдонини ташкил қиладиган концептлар, турғун ментал тушунчалар, тимсоллардан иборат бўлади. Мантиқан ёндошсак, когнитив воқелик ифодасининг хусусиятларини ўрганиш тўғридан-тўғри концептларни ўрганишга олиб боради. Бадиий матн концепт майдонининг хусусиятларини ўрганишда миллий когнитив воқелик ифодаси деган тушунчани киритиш лозим. Зеро, алоҳида халқ вакилларининг лисоний онглирида умумий, турғун, такрор воқелик ифодасини инкор эта олмаймиз. Миллий воқелик ифодаси бир маданият вакилларининг турғун ҳолатлардаги хатти-ҳаракатларида, халқнинг борлиқ ҳақидаги умумий тасаввурларида, фикрлар баёнида, “умумий фикрларида”, воқелик ҳақидаги мулоҳазаларида, мақолларида, ҳикматли сўз ва афоризмларида намоён бўлади. [3.11]. Шу ўринда аксарият тадқиқотчилар миллий когнитив воқелик ифодасининг мавжудлигини инкор этмайдилар, аксинча “бизнинг хусусий маданиятимиз “воқелик ифодаси” деб номланган оламни тушунишимиз учун когнитив матрицани беряпти”-деган хулосага келмоқдалар [1.21]. Шундай қилиб, оламнинг когнитив ифодаси онгимиз қабул қиладиган ва англайдиган тушунчалар ва турғун тушунчаларни ўз ичига олади. Бироқ, когнитив воқелик ифодаси унсурларининг ва алоҳида лавҳаларининг талқини, структуравий ўзаро боғлиқликларни англаш олам воқелик ифодасини шакллантирадиган лисоний онг сатҳларида амалга оширилади. Лисоний ва когнитив онг тушунчалари фаркланади. Когнитив онг новербал, имплицит бирликлар йиғиндисидан иборат, лисоний онг эса вербал когнитив бирликлардан иборат. Лисоний ва когнитив онг ўртасидаги фарқ тажрибавий руҳий семантика томонидан аниқланган. Шунга қарамадан, этномаданиятнинг шаклланиши ва маъновий майдонда ифодасида маъновий бирликларнинг иккаласи ҳам; ҳам когнитив, ҳам лисоний семантика иштирок этади. [1. 31]. Оламнинг лисоний ифодаси, таркиби ва бажарадиган вазифаларига кўра ўзига хос,

Kresna Social Science and Humanities Research

Proceedings of the International Conference on Sustainable Development:
Problems, Analysis And Prospects

зеро у концепт майдоннинг иккиламчи, белгилар тизими лисоний қайдларининг натижасидир. Оламнинг лисоний ифодасини ўрганиш концептларни шунингдек, унинг таркибий қисми бўлган когнитив воқелик ифодасини тасвирлашда ва моделлаштиришда муҳим ҳисобланади. Бунда тил белгилари инсон концепт майдонига рухсат воситаси бўлиши ҳамда онгнинг тил билан белгиланган когнитив структураларини аниқлашга хизмат қилади. Инсонларда воқелик ифодасига нисбатан ўлчовлар мавжуд, чунки улар умумхалқ миллий ядросига эга. Бироқ, унутмаслик лозимки, на когнитив на лисоний воқелик ифодаси оламни кўзгудаги акси вазифасида келмайди, улар доимо муайян талқинни намоён қиладилар. Концептларнинг миллий концепт майдон хусусиятларининг лингвистик ва маданий ўрганилиши миллий когнитив ва оламнинг воқелик ифодаси тадқиқотларига асосланади. Демак, воқеликнинг маданий, когнитив ва лисоний ифодаси, миллий концепт майдон, миллий менталитет чамбарчас боғланган. Концепт майдон миллатнинг онгида сақланади, менталитет инсонлар характерида, ҳаракатларида, мулоқотларида намоён бўлади. Менталитет миллий концепт майдоннинг яратилишида асос бўлади, тил эса концепт майдонни акс этар экан, воқеликнинг концептуал ифодасига қулай йўл очиб берадиган усул ҳисобланади. Айнан шу ҳолатларнинг ифодасини бадиий матнда Америка –Хитой ёзувчиси Эми Таннинг “Юз сирли сезги” асари мисолида кўриб чиқамиз. Эми Тан 1989 йилда “Хурсандчилик ва Омад клуби” (The joy luck club) асарини нашр эттирди. Роман тез кунда мухлислари орасида катта шухрат қозонди. Шундан кейин Эми Тан бошқа асарларини ҳам нашр қилдириди. “Ошхона маъбудининг хотини” (The Kitchen God’s wife. 1991), “Юз сирли сезги” (The hundred secret senses) ва бошқалар. Эми Тан ўзининг учинчи романида ўзига хос Америка - Хитой маконини яратади. Макон – Ин Олами деб номланади. (The World of Yin). Асар Оливиянинг сўзлари билан бошланади. Таъкидлашича Хитойда туғилган туғилган опаси Куан кўзларининг ин эканлигига ишонади. Яъни у Ин Олами - Рухлар оламини кўра олади. Ўлганлар Ин Оламида яшайди. Куан синглизини кўриш учун атайлаб туманлар орасидан, Ин оламидан келган. Эми Тан асарида Ин Оламининг мисолида гибрид фалсафий концепциясини яратади. Асарда даоссизм ин-ян назарияси, буддавийлик таълимотидаги қайта тугилиш ғояси унсурлари муҳаббат ва эркинлик тамойилларига сингдирилиб, ўзига хос фалсафий концепция яратилган. Эми Таннинг асари мистик руҳда ёзилган романдир. Маълумки, мистика юнонча сўз бўлиб, ғайритабиий оламга, илоҳлар ва илоҳий кучларга инсоннинг илоҳиёт олами билан алоқа қила олишига ишонишдан иборат диний эътиқоддир. Асарнинг номланишидаёқ инсоннинг ўз - ўзини англаши масаласи тургани сезилади. Романда тасаввурий руҳлар дунёси жонлантирилган. Эми Тан борлиқ, инсон дунёси ҳақида фикр юритар экан воқеликни ғайриоддий тавсиллар орқали акс эттиради. Роман негизида муҳим катта воқеалар ётади. Янгиллиги шундаки, у мистик йўналишда ёзилсада, анъанавий роман каби воқеалар қамровини кенг қамровли олади. Бу қамров нафақат биз яшаб турган дунё билан боғлиқ, балки яшаб турган дунёмиздан ташқарида инсон ҳаётдан айри тушмаган ҳолда акс эттирилади. Эми Тан Ин оламидаги ҳаётни ишонарли қилиб ифодалайди. Айни чоғда асардаги маконга мувофиқ қахрамонлар танланади. Яъни ерликлар билан биргаликда Ин олами, уларнинг дунёси, руҳий олами тасвирланади. Ин олами барча учун очик. Куан Оливияга шундай дейди: “Аллоҳни яхши кўрсанг Аллоҳнинг ерига бор, Исони яхши кўрсанг Исонинг ерларига бор”. Шу тарзда яратган оламида шарқона, ғарбона диний, адабий концептларни бирлаштиради. Ўзига хос Осиё – Америка муштараклигини яратади. Таъкидлаганимиздек, Ин Олами - руҳлар дунёси. Инсон ўлганидан кейин, у ерга боради. Гуноҳкор ё гуноҳсизга ажратилмайди. Кейинги ҳаёти шу маконда

ISSN 2774-3918 (online), <https://ksshr.kresnanusantara.co.id>. Published by Kresna Nusantara

Copyright © Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY).

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Kresna Social Science and Humanities Research

Proceedings of the International Conference on Sustainable Development:
Problems, Analysis And Prospects

аниқланади. Зеро, у ерда ёруғлик бор. Асар қахрамони Оливия Куандан сўрайди: “Бу оламда ўлгунича ҳеч нимага ишонмаганлар қаерга боради? Куаннинг бу саволга ҳам жавоби аниқ: Унда Диснейленд каби кенг майдонга бор, кўп нарсани кўрасан, танлайсан, ҳеч қандай жазога тортилмайсан [4.111.]. Асар кенг ижтимоий мавзуни ифодалайди. Сабаби китобхонни биз яшаб турган дунёнинг битмас туганмас ишлари, ғам ташвишлари, сир синоатларидан яна бир бор огоҳ этади. Иккинчидан, Ин олами руҳлар олами ҳақидаги тасаввуримизни кенгайтиради. Ёзувчи икки оламини тасвирлаш орқали бадиий адабиётнинг мангу муаммолари нур ва зулмат ўртасидаги кураш, ҳаёт ва ўлим масалаларини қаламга олади. Романдаги мистик хусусият қуйидагиларда намоён бўлади. 1. Ин олами руҳлар дунёсининг яхлит тасвири чизилади. 2. Қахрамонлар бу дунё кишилари билан бирга боқий дунёнинг тасаввуримизда жонланувчи вакиллари ҳисобланади. Мистиканинг йирик назариётчиларидан бири америкалик руҳшунос олим Тимотининг таъкидлашича ғайбдан кўриш, илоҳий тушлар, галлюцинацияларни илоҳий тарзда эмас, балки физик ва биологик фанлар тилида ҳам изоҳлаш мумкин.

Шунингдек, Куан яҳудий қиз Элизанинг руҳини ҳам топа олади. У автоҳалокатдан олдин Оливиянинг эри Саймоннинг севгилиси бўлган. У ҳалок бўлган бўлсада Саймон қизни унута олмайди. Қизнинг ҳаёти билан яшайди. Куан махсус усуллар билан Саймонни онгига таъсир қилиб Оливия унинг ҳақиқий муҳаббати эканлигига ишонтиради. Шундан кейингина Элизанинг руҳи Саймонни қўйиб юборади. Ин оламининг вакиллари билан алоқага чиқиш учун “юз сирли сезги”дан фойдаланади. Бу ҳиссиёт ҳар бир кишида бор фақат уларни унутиб қўйишган. Зеро, у инсон табиатининг бир бўлаги сифатида мазкур ҳиссиётларнинг барчасига эга. Улар китнинг қулоғи, мушукнинг мўйлови, итнинг думи, илоннинг тили, филнинг хартумидаги сезгилар каби¹ [4.114.]. Куан нафақат маконда, балки замонда ҳам саёҳат қила олади. Асар давомида Оливияга Хитойда яшаган даврлари ҳақида айтиб беради. Бу давр 1851-1864-йиллар Тайпин кўзғолони даврига тўғри келади. Бу қобилият уни бир томондан Ғарбий илмий-фантастика, иккинчи томондан Син сулоласи даврида яшаган машҳур ёзувчи Пу Сунлин (1640-1715) нинг “Омадсизнинг ишхонасидаги ғалати ёзув” (Ляо чже чжи) қахрамонлари ва персонажлари билан яқинлаштиради. Шундай қилиб романда фантастик асарга хос турли мўъжизалар фоний ва боқий дунёда замонлар орасида юз беради. Асардаги бош ғоя миллий ва универсал концептлар орқали ёритилади. Бу дунёда инсон ҳаёти ҳар хил сир - синоатларга тўла. Инсон ҳаргал ҳаётий синовлар туфайли мукамаллик сари йўл очади. Дунёнинг эзгулик ва ёвузлик кутбларидан иборат руҳий дунёдаги эзгу кучлар инсонга ёрдам беради. Шундай руҳ сифатида Куан келиб чиқиши Хитойдан бўлган Оливия учун Хитойни кашф қилади. “Юз сирли сезги”да опа-сингиллар ўртасидаги муносабатлар билан бир қаторда этник муносабатлар ҳам тасвирланади.[4.14.]. Куан бир куни тоғ сайридан қайтмайди. Ўз дунёсига қайтиб кетади, вафодор ва севимли опасидан айрилган Оливия олам - қалб макони эканлигини англайди. Қалб эса чексиз даражадаги муҳаббат, ҳақиқатни англаш учун ҳаракатга келтирадиган барча нарсага нибатан чексиз муҳаббат эканлигини англайди. Америка – Хитой ёзувчиси Эми Таннинг “Юз сирли сезги” асари ана шу

---

¹ Tan, Amy. The hundred Secret Senses. New York: Ivy Books, 1995.-114 p. Матнда келтирилган мисоллар шу асардан келтирилган. Таржимаси муаллифга тегишли.

Kresna Social Science and Humanities Research

Proceedings of the International Conference on Sustainable Development:
Problems, Analysis And Prospects

ғояни очишга қаратилган. Оливиянинг опаси билан бўлган муносабати аждодлари ватани Хитой билан бўлган диалогдир. Қахрамон буни қалбида доимо ардоқлашини, асар давомида гувоҳи бўламиз. Ёзувчининг маҳорати яна шунда намоён бўладики, у макон ва замонни чегаралаб олган бўлсада мавзу доирасини самовий кенгликларга кўтаради. Эми Тан Америка – Хитой этник концептлардан фойдаланар экан, улар матнда бадиий концептларга айланиб умуминсоний қадриятлар муаммосини кўтариб чиқади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта. – Волгоград: Перемена, 2003. – 64 с.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 30 с.
3. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 75-80.
4. Тан, Аму. The hundred Secret Senses. New York: Ivy Books, 1995.-406 p.
5. Баенханова, И. (2019). Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (2 (71)), 64-66.
6. Furkatovna, B. I. (2021). DISCURSIVE-PRAGMATIC FEATURES OF KOREAN AND UZBEK ARTICLES ON THE CONCEPT OF"/MAN" 사람. *International Journal of Management*, 12(2).
7. Умурова, Г. Х. (2019). ОБРАЗ И ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ЗУЛЬФИИ. *Вестник Таджикского национального университета*, (9), 196-199.
8. УМУРОВА, Г. Х. (2019). THE CONCEPT OF MOTIVES IN THE WORK BY ZULFIYA. *Иностранные языки в Узбекистане*, (2), 113-123.
9. Notamovna, U. G., & Abdusalamovna, K. M. (2020). New Voices in the 20th Century Uzbek Poetry. *International Journal of Management*, 11(9).